

Podstata zmien prozodického systému v osvietenskom období

EVA FORDINÁLOVÁ, Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity, Trnava

Medzi poéziou a jej konkrétnym časovým a priestorovým zakotvením je zákonitá prepojenosť evidentnejšia než u ostatných druhov umenia. V subjektívnej rovine emocionálnej precítenosti meniacich sa životných podmienok poézia reaguje ako prvá a hľadá si k zmenenej situácii zodpovedajúce formy vyjadrenia.

Výrazné spoločenské zmeny prinášali – či priamo vynucovali si výmeny básnických systémov, nový životný pocit si vyžadoval novú formu jeho vyjadrenia. Iba za takýchto podmienok mohla poézia spoločensky rezonovať – vysloviť idey svojich čias primerane ich veľkosti a významu. Výmeny básnických systémov sa teda objavujú v zlomových historických obdobiach a čím sú spoločenské zmeny radikálnejšie, priamoúmerne je ráznejšia aj reakcia na ne v oblasti umenia – poézie.

Umelecká reakcia prináša zmenu vo forme a spolu s ňou aj v žánroch. Vzhľadom na vývin slovenskej poézie je dôležitým medzníkom prechod od baroka ku klasicizmu, čiže v spoločenských premenách v rámci osvietenstva prechod od feudálnych vzťahov k buržoáznym. V slovenskej poézii ide o prechod od barokového sylabizmu k časomernej prozódii aplikovanej v domácom kultúrnom jazyku. Tento postupný proces ovplyvňovali politické zvraty celoeurópske i vnútorné – v rámci habsburskej Rakúskej monarchie.

Nástup osvietenstva u nás datujeme rokom 1780 – v súvislosti s počiatkami jozefinských reforiem, ktoré spoločnosť zasiahli väčšmi ideovo ako ekonomicky. Celková sociosféra dozrievala už pred nástupom Jozefa II. na trón. Ide o obdobie stále zreteľnejšie sa prejavujúcej nespokojnosti ľudových vrstiev s tradičnou feudálnou hierarchizáciou spoločnosti, o formovanie osobitého druhu ľudovej filozofie so zjavným protistavovským akcentom, ktorý vyplýval z narastania majetkovej diferenciacie na slovenskom vidieku – vytváranie vrstvy bohatého sedliactva¹ – a s tým súvisiaceho rastu jej sebavedomia: začala si uvedomovať svoje základné miesto v spoločnosti, pretože je jej živiteľkou. Formovanie tohto sebavedomia je zreteľné už v polovici 18. storočia.²

Spolu so sedliackym stavom stúpa aj sebavedomie remeselníckych vrstiev v poddanských mestečkách a najmä v kráľovských mestách. Podpora ich ekonomického rastu Máriou Teréziou sa pozitívne prejavila vo sfére kultúry a vzdelanosti – umožnila poskytnúť vyššie vzdelanie mladšej generácii a tým vytvoriť vzdelaneckú vrstvu, pochádzajúcu

¹ O ekonomickom zázemí slovenskej literatúry v čase osvietenstva pozri: ŠMATLÁK, S.: *Dejiny slovenskej literatúry*. Bratislava, 1988, s. 250 – 251.

² Prejavom sú napríklad básne: Matej MARKOVIČ – *Pieseň o chvále stavu sedláckeho...* (1752), anonymný autor – *Status rustici et vitae ruralis laudes* (1778).

zo sedliackeho a remeselnického prostredia – a vedome sa k nemu hlásiacu. Ideovou platformou týchto vzdelancov je demokratizmus.

Základnú myšlienku spoločného pôvodu všetkých ľudí, a teda právo na rovnosť bez stavovských rozdielov, možno označiť za dobové heslo. Rozdiel medzi západnou a strednou Európou spočíva iba v jeho adresovaní vyplývajúcom z odlišností sociálneho a ekonomického vývinu. Z troch základných zložiek revolučnej proklamácie sformulovanej do politického hesla vo Francúzsku, ktoré sa však konštituovali v európskom filozofickom myslení o sociálnom pohybe už dávnejšie, sa sloboda aplikovala predovšetkým v Severnej Amerike (roku 1776 vyhlásenie osamostatnenia sa od Anglicka), vo Francúzsku je dominantná rovnosť (politická rovnosť tretieho stavu s prvým a druhým) a u nás sa ideové aktivizovanie dynamizuje pod heslom bratstva (ľudstvo je súčet potomstva Adama a Evy = všetci ľudia sú bratia) – s priamym odrazom v literatúre. A tento nový druh sebavedomia – spoločenského i národného – si žiadal rovnako sebavedomé vyslovenie: formou i obsahom.

* * *

Nástup osvietenstva na území Slovenska je neodlučiteľne prepojený s nástupom vedomého oživenia slovenskej historicity a domácej kultúry. Preto v ideovej oblasti možno rok 1780 oprávnenejšie považovať za medzník skôr pre vydanie diela Juraja Papánka *Historia gentis Slavae* než pre nástup Jozefa II. na trón, hoci jozefínske reformy zase uvoľnili priestor pre rozvíjanie jeho ideí. Prioritnou sa stáva problematika svojbytnosti národa a národnej kultúry. Z tohto aspektu si zaslúži pozornosť v novom zornom uhle osobnosť **Jozefa Ignáca Bajzu**.

Bajza je vlastne klasickým modelom slovenského osvietenského vzdelanca. Vzhľadom na sociálne zloženie slovenskej osvietenskej inteligencie treba zvýrazniť fakt, že pochádzal práve z vrstvy zámožných roľníkov, šoltýsov. Pre psychologické pochopenie jeho tvorby ako nerozlučného celku je taktiež dôležité pripomenúť, že táto spoločenská vrstva v čase vlády Márie Terézie stratila posledné zvyšky dávnych výsad slobodného postavenia a jej príslušníci klesli na roveň ostatných poddaných. Avšak o to väčšmi v ich vedomí pretrvávala slobodomyselnosť, nezmieriteľnosť so skutkovým stavom a odpor proti privilegovaným vrstvám. To všetko formovalo Bajzu ako osobnosť – s priamym odrazom v literárnom diele.

J. I. Bajza naštepil na domácu rodovú tradíciu klasické vzdelanie vo viedenskom Pázmáneu a rodový odpor proti mocenským autoritám ho tu priviedol pod vplyv tzv. viedenskej školy náboženských a cirkevných reformátorov. A reformátorstvo prenášal aj do literárnej tvorby – preto treba do popredia bádateľského záujmu postaviť jeho pripravený debut *Rozličných veršuv, ktoré zložil Joz. Ign. Bajza, knížka prvňá*, hoci tlačou nevyšiel. Rukopis je z roku 1782, teda z času, keď Bajza po absolvovaní teológie pôsobil v rokoch 1780 – 1783 ako kaplán Ostrihomskej kapituly v Trnave.

Reformátorstvo sa prejavilo jazykovo i žánrovo. Jazykovo vedomou slovenčinou, žánrovo slovenskými „málorádkami“ – epigramami. Ich viaceré predlohy v Owenovi³

³ Na túto predlohu upozornila HUCKOVÁ, E.: Owenove epigramy – predloha J. I. Bajzu. In: *Slovenská literatúra*, roč. 12, 1965, č. 4, s. 382 – 397.

neznížujú ich význam, naopak: sú dokladom o Bajzovej rozhl'adenosti v európskej literatúre. A jeho ďalšie priame odvolania sa v úvode – Predmlúve – na antických autorov svedčia o jeho orientácii na klasickú grécku a rímsku literatúru, čo sa prejaví i pri jeho neskoršom teoretickom pokuse o zostavenie slovenských prozodických pravidiel.

Keďže jazyková forma Bajzových *Rozličných veršov... a románu René mládenca príhodi a skusenosti* je rovnaká, podľa predhovoru k románu možno usudzovať, že nad jazykovou problematikou musel teoreticky uvažovať ešte prv, kým začal epigramy tvoriť – možno už počas viedenského alebo počas trnavského pobytu; pravdepodobnejšia je Trnava – vzhľadom na inšpiráciu Papánkovými *Dejinami slovenského národa*.

Keď Papánkovi v druhom zväzku *Reného* mierne vyčíta – „iba jedno treba ľutovať, že ako Slováč nenapísal spomenuté dielo po slovensky“,⁴ ihneď pripája aj vysvetlenie dôvodov, pre ktoré možno autora pochopiť, že siahol k osvedčenej latinčine: malý domáci záujem o kultúru, jazyková roztrieštenosť. Teda problémy, s ktorými sa musel vysporiadať on sám, keď – „povzbudený terajšou literárnou slobodou“ (z úvodu k *Renému*) sa podujal na literárnu tvorbu. Jeho motív je vedome národný: (o sebe) „Keďže bol Slováč, písal po slovensky, lebo si myslel, že ak nebude mať jeho úsilie inakší výsledok, vydraží aspoň cestu iným, rozumnejším a učenejším podpichne.“⁵

Pri výbere jazyka a jeho pravopisnej normy sa Bajza pokúsil o generalizáciu v jazykovom materiáli „vybrať to najlepšie. Zdravý rozum mi prikazoval pridržať sa tej podoby rodnej reči Slováčkov, ktorá sa najväčšmi približuje aspoň jej všeobecným základom, a všade som z nej odstraňoval nepotrebné zbytočnosti v slovách i písmenách.“⁶

Aj Bajzove prvé slovenské epigramy mali rovnaké poslanie ako ich jazyková aplikácia: ukázať možnosť ich existencie a taktiež zároveň „podpichnutie“ – hoci tentoraz nie rozumnejších a učenejších, ale podľa vlastného vyjadrenia v *Reném* (kam sa mu podarilo niektoré „prepašovať“, keď ako celok nedostali imprimatur) – „všetkých občianskych stavov“. Išlo o satirické šľahy proti nešvárom v nich, avšak aj v celkovom spoločenskom živote. Teda možno sa oprávnene domnievať, že aplikáciu tohto žánru si priamo vynútil Bajzov životný časopriestor. Jeho „málorádky“ však v skutočnosti na všetky občianske stavy nemieria: sú zamerané predovšetkým proti šľachte, proti parazitnému spôsobu života.

Avšak najskôr si Bajza musel vyriešiť okrem jazykového problému aj otázku prozodickú, pretože obe úzko súviseli. Tu Bajza naráža na rovnako závažné ťažkosti pri riešení: vzhľadom na potenciálneho čitateľa akú prozódium v epigramoch aplikovať? Ich náplň – ako i veršovaný úvod *Knížki obetuváňi a Predmlúva* napovedajú, že boli určené slovenským vzdelancom: „za patronuv zvíám / všetch, jenž múdri sú.“⁷ Bajza si bol vedomý, že pochádzajú z rovnakej sociálnej vrstvy ako on a posolstvo epigramov by mohlo byť pre nich prijateľné, ale vedel, že napadnuteľný môže byť pre formu. Svoje hlavné poslanie vyslovil v poslednom verši *Predmlúvy*: „že sa má slovenčiť úzkosť usilu-

⁴ Texty sú prevzaté z vydania v *Tatrane – Príhody a skusenosti mladika Reného*. Bratislava, 1970, transformoval J. Nižnanský.

⁵ Ref. 4, s. 224.

⁶ Ref. 4, Predhovor.

⁷ KOTVAN, I.: *Bernolákovské polemiky*. Bratislava, 1966, s. 170.

je. “ A v slovenskom kultúrnom vedomí „slovenská“ – domáca poézia (v domácom kultúrnom jazyku) bola spätá s barokovým sylabizmom, najmä dvanásťslabičnikom.

Bajza však nestrácal z pamäti ani skutočnosť, že slovenská inteligencia je vzdelaním odchovaná na latinskej kultúre a jej časomernej prozódii. Netajil sa tým, že mnohými epigramami vlastne iba tlmočí antické posolstvo do slovenčiny, veď mu bolo zrejmé, že čitatelia ich budú poznať v origináli a budú môcť namietat’:

Z dílu vimišlení toto jinší mali,
v rozličních to knížkách juž aj druhí dali;
ti js to jen pozbíral, preložil, prevrátil,
premenil, zjináčil, podložil, ukrátil.

(*Predmlúva*)

Oprávnenou otázkou by teda bolo, prečo túto prácu vlastne robil. Odpovedá v poslednom (citovanom) verši – poukázať na možnosti slovenčiny v tomto smere – vysporiadať sa s klasickým kultúrnym dedičstvom. Avšak vedel, že popri tom neuniknú pozornosti ani jeho vlastné epigramy – „horúco“ aktuálne, z domácej kultúry.

Klasické predlohy volali po klasickej prozódii (ako i vtedajší európsky trend), domáce kultúrne vedomie po sylabizme. A pre časomernú prozódii bolo treba v slovenčine stanoviť pravidlá – pre dĺžky slabík, Bajzove „časky“. Vo fonetickej rozkolísanosti domáceho jazyka úloha bola nadmieru zložitá. A Bajza vzhľadom na svoj cieľ sa predsa na ňu podujal, hoci zatiaľ v skromnej miere. Z celkového počtu 300 „málorádkových vtipných myšlienok“ sa pokúsil o aplikáciu časomier v pätnástich. Avšak aj tie sú svedectvom, že Bajza sa nad slovenskými pravidlami časomier musel teoreticky zamýšľať najneskôr roku 1782, hneď na počiatku nástupu osvietenstva. Ako prvý.

Vzhľadom na budúci vývin ustaľovania pravidiel časomernej prozódie iste nemožno obísť skutočnosť, že Bajza sa vo svojich pravidlách (hoci publikovaných až roku 1794 ako *Predmlúva k Slovenským dvojnásobným epigramatám jednako-konco-hlasným a zvuko-mírným*) odvoláva iba na „Rekúv a Latinákuv običaj“, nie na domáce prozodické príručky od Vavrince Benediktího po Pavla Doležala, po ktorých siahne Bernolák. Či ich nepoznal, alebo vedome zamietol ako „české“, nemožno spoľahlivo určiť. Pri práci so slovenským jazykovým materiálom však badať tendenciu skôr kodifikovať pravidlá používania dlhých slabík, hoci nesporne boli nevyhnutným predpokladom pre pravidlá ich prozodickej aplikácie. A tie si musel stanoviť už pred *Rozličnými veršami*, teda pred bernolákovskou kodifikáciou jazykovou a Bernolákovou *Dobromlúvnosťou* – „kodifikáciou“ prozodickou.

Azda by sa dalo čakať, že Bajza si pre epigramy v časomiere vyberie „vznešenejšie“ témy, ale takúto tendenciu nebadáť. Je medzi nimi *Na skúpiho umrlího* či *Na zúvisníka*, i *Cesta do pekla*, *Cesta k nebu* alebo *K príтели*. Z epigramov je síce evidentné, že Bajza považuje priateľstvo za najvyššiu životnú hodnotu, ale iné „málorádky“ s touto témou sú sylabické. Teda nejde ešte o umelecký zámer, iba o umelecké pokusy.

Lenže osobitnú pozornosť si zasluhujú i Bajzove rýmované epigramy. Ani v nich nemožno hovoriť o nadväznosti na barokový sylabizmus, skôr o tendencii deštruovať ho

a verše udržať iba zvukovou zhodou. Z celkového počtu 300 epigramov v *Rozličných veršoch* iba v osemnástich použil dvanásťslabičník, ide teda o počet takmer rovnaký ako u časomerných „málorádkov“. Rým má u Bajzu zvýšenú funkciu: je pokračovaním tradície, no zároveň je aj pomôckou pri jej narušovaní.

Pozornosť si zaslúžia už dve úvodné básne *Rozličných veršov*: Predmlúva (s pointou úsilia o slovenčenie) je vytvorená v tradičnom čistom dvanásťslabičníku – s pravidelnou dierézou po šiestej slabike. Ale *Knížki obetování* („obetovaná“ všetkým múdrom) sylabizmus úplne rozbija: a = 12 slabík, a = 11, b = 13, b = 13, c = 11, c = 12, d = 12, d = 11, e = 12, e = 12. Podstatná časť epigramov tohto druhu nasvedčuje, že Bajzovi išlo predovšetkým o vtlačenie „veselovtipných myšlienok“ do veršov bez venovania pozornosti počtu ich slabík – ani spárených rýmom. Teda zreteľne uprednostňoval obsah pred formou (hoci vedomý zámer narušovania sylabizmu rozhodne nemožno vylúčiť). A tak v jeho epigramoch nachádzame verše od počtu štyroch slabík až po 24. Rýmom spojil napríklad 6-slabičný a 11-slabičný verš (*Podobenství skúpiho*), či 5-slabičný s 11-slabičným (*Na dlžnika*).

Avšak na druhej strane, síce v ojedinelých prípadoch, ale predsa možno pozorovať Bajzovu tendenciu dať aj rýmovaným veršom formu hexametra lebo elegického disticha. Vzhľadom na Bajzove prozodické pravidlá o dlhých slabikách si pozornosť zaslúži napríklad epigram Jazykuv a srdcuv podelení:

Kdo prvý jaziki podelil, bil Búch Stvoritel;
A kdo prvý srdca potrhal, bil čert skazitel.

Resp. K starímu nemilosrdnímu:

Hnal js přeč: ješte nedal js v tvém živote psotním.
Keďže prosím, začneš dávat a dobro činiť?
Všecko, čo mám, (mlúvíš), po mém bude živote psotních;
Neskoro kdo dává, neskoro dobre čini.

V každom prípade treba zdôrazniť, že Bajza ako prvý vycítil potrebu nového básnického systému pre domáci jazyk a že hľadal jeho tvar.

Bajzove epigramy sú „prelomové“ nielen formou, ale aj obsahom. Z klasických prameňov a z Owena „pozíbal, preložil, zjináčil“ tie, ktoré majú nadčasovú, univerzálnu platnosť: ľudské necnosti, svetská nespravodlivosť, základné ľudské problémy. A hoci sa týchto tém dotýka aj vo vlastných epigramoch, pribúdajú motívy, ktoré vyslovene diagnostikujú slovenský časopriestor na začiatku osemdesiatych rokov 18. storočia. Do tejto kategórie nesporne patria epigramy (napriek jeho hlavnému úsiliu „slovenčiť“ – alebo práve preto?) o rozbitosti slovenskej reči na nárečia bez generalizujúcej – nadregionálnej formy. Takže azda práve vzhľadom na toto svoje úsilie chce absenciu pevnej jazykovej normy prostredníctvom epigramov zdôrazniť, poukázať na nevyhnutnosť urobiť nápravu, na aktuálnosť potreby kultivovať domáci jazyk.

Toto úsilie je evidentné z celkového kontextu, do ktorého vsadil epigram 43. Na slovenskú reč v románe *René mládenca príhody a skúsenosti*. Podobný cieľ sleduje i v 87. epigrame s rovnakým názvom:

Uznaj, Slováci bili,
Kterí babel stavali,
Neb pokutu jazikov
Máš u týchto liduv.
Kolik dedín, tolik rečí
Najdeš u Slovákuv.

Do tejto kategórie patrí aj *Žárt na Svato-pluha krála o slovenskéj reči*:

Francúchuv, Nemcuv reč své vivinula
Pekné ratoleste; Slovákuv zhinula.
Prečo? V písek ju kdesi Svatý-pluh zaoral
Na ononém koni, za kterého kraj dal.

O základnom probléme epigramu už Bajza píše v románe priamo: „A o tomto Svatoplugovi zložili niektorí uhorskí pisári pesničku, že predal krajinu za bieleho koňa. Tento výmysel uvádza i spomínaný pôvodca veršov nie preto, že by veril zlomyseľnému a nepravdivému tvrdeniu Uhrov, ale aby upozornil na úpadok slovenského jazyka, že akiste za Svatopekovej vlády a v čase zániku samostatnosti slovenskej krajiny utŕžil aj slovenský jazyk hlbokú ranu, ktorá sa dosiaľ Slovákom nezahojila v obklúčení všelijakých národov.“⁸

Na pozadí historických zmien ako podhubia Bajzových epigramov sú dôležité jeho závery v spoločenskej oblasti. Je vlastne až prekvapujúce, ako presne dokázal Bajza problémy pomenovať a vyvodit' súdy. Už on pociťuje zemiansku vrstvu ako spoločenského parazita:

Musí s časem zhinuť rozdelené kráľovství:
Čož čudu jest techdi, jak žebre zemanství?
(*O chudobních zemanoch*)

Bajza proti nej stojí jednoznačne na strane nepriviligovaných a ponižovaných:

Tolko chváliš, vivišuješ, svetíš tvoje zemanství,
Tolko haníš, tupíš, špatíš poddaného sedláctví;
Čož může devla cigáňa,
Že sa nezrodila od koňa zemana?
(*Na pišního zemana*)

Resp. v epigrame Švárním pišním:

Lže, kdo mlúví: že šumnost' jen v palotách bívá;
Často sa ona halenú v chalupách odívá.

⁸ Ref. 4, s. 228.

A rozhodne treba pripomenúť predovšetkým epigram O chvále z dlho trvajúciho pokolení pochádzajúcej, pretože je vlastne priamym sformulovaním filozofie sedliackeho stavu – a slovenských ľudových vrstiev od polovice 18. storočia:

Ten bil ešte jeho otec, tá matka,
Ten stríc, ten ujec, ten svák a tetka;
Teho on mal deda, preddeda, tú babu,
Tú pred, pred, pred a ešte predbabu;
Tamto bili svokor, švegruša, toto jejích devčence,
Tito sinové, bratri, sestri, toto potom vnučence.
Takto rovno prez križ pochádzá tento plod,
Takto tento ide a strvává národ.

Toto je običaj ríkať, mlúviť, praviť,
Kdiž chcjú kmen nejakí povišovať, chváliť.
Ja pochádzám pravo najprv od Noëma,
Po Noëme zasek pravo od Adama;
A jak kdo predtím bil, aj teho jsem kmen:
Ale pre tú starodávnoš nech ma nectí žáden.

Teda šľachtický pôvod nie je dôvod na šľachetnosť, všetci ľudia majú rovnako starobylé rodové korene, ktoré teda nikoho neoprávňujú zakladať na nich svoju nobilitu. Bajzovo stanovisko k tejto filozofii, odvolávajúcej sa na bratstvo všetkých ľudí bez rodových, stavovských zásluh, je evidentne kladné. Bajza skutočne triafal do najpálčivejších problémov svojich čias a cieľu prispôbil aj prozódii: narušenie sylabizmu, rozdielny počet slabík vo veršoch spojených iba združeným rýmom dotvára dojem disharmonie v spoločenských vzťahoch a zostruje ironický ostenň.

Že Bajzove *Rozličné verše* nedostali od domáceho bratislavského cenzora imprimatur, hoci od viedenského áno, je taktiež iba dôkazom, že Bajza zasiahol domáce prostredie až príliš presne a hlboko. A treba dodať, že dakedy až príliš naturalisticky:

Sviňa po zarezaní,
Skúpý zahrdúsený
Lidum osohuje;
K svini sa tak skúpý pripodobňuje.
(*Podobenství skúpiho*)

Hoci pre negatívne cenzorovo stanovisko nemohli *Rozličné verše* vstúpiť do slovenského kultúrneho vedomia už roku 1782 – a teda priamo vplývať na formovanie slovenskej literatúry, zostávajú svedectvom mimoriadneho významu o počiatkoch osvietenského pohybu myšlienkového i estetického. A význam samotných klasicistických tendencií v súvislosti so spoločenskými zmenami plnšie vynikne v kontexte bernolákovských polemík.

* * *

V súvislosti s Bajzovými prozodickými iniciatívami a experimentmi sa treba pozrieť z nového zorného uhla aj na Staré noviny literárneho umění z roku 1785, konkrétne na báseň Věčnost – a najmä na komentár k nej. Ide o preklad Hellerovej básne *Die Ewigkeit* (1736) s jambickým pôdorysom, v preklade však v uvoľnených sylabických rýmovaných veršoch. V nesignovanom teoretickom komentári Pro memoria prekladateľ píše: „Nechat' této verše žáden proto neomlouvá, žeby zlé byli, poněvadž nejsou podle obecní reguli našeho Slovenského veršospisování (veršování) spořádané; aby totižto podle jedné míry, jak Syllaby, tak spolutrefky (spolu-spadky, Cadencie) vycházely. Já se domnívám, že sem mé povinnosti dosti učinil, jestliže sem předce nějaké zření měl na spolu-trefky (Cadencie), bez kterýchžby této verše před učenými čtenáři právě nebyli nejdokonalejší, jako jsou spolu s nimi!“⁹

Teda ide o rovnakú tendenciu ako u J. I. Bajzu – prekladateľ sledoval predovšetkým pretlmočenie Hellerovej myšlienky, nie formy. Zaujímavé je však odôvodnenie tejto aplikovanej podoby: pri uvoľnených sylabických veršoch sa dovoľáva ako vzoru, že na rýme a počte slabík nezáleží, časomieri: „A jako Řecká, ani Latinská, Vlaská, Anglická, a jakákoli Poesys (Veršozpěvnice) v spolu-trefkách a Syllabách nezáleží, tak nechat' se žádný nedomnívá, že by on byl již proto dobrý Poeta slovenský, jestliže zná dobře syllabizovati, a náležitě spolutrefky v svém veršopsaní zachovávatí. A které jho jiné nácie snášeti nechťejí, načež bychom my dobrovolně takové na nás i na naše syny uvalovati měli?“

V závere však autor prekladu prekvapujúco svoje predchádzajúce tvrdenie zavrhuje – v prospech pretrvávajúcej barokovej tradície: „Mezi tím poněvadž veršozpěvský (Poetický) kunšt obzvláště v tom záleží, aby veršozpěvák aneb poeta své myšlenky pro uši líbezně vymluvil, což skrze jistý počet Syllab, a rovnost v spolu-trefkách se stává: tehdy kdo podle svého ostrovtipného a vznešeného myšlení, při svém veršozpívání všeccky obecné regule zachovávatí se usiluje, dvojí chválu od čtenářů zasluhuje.“¹⁰

Čiže „dvojí chvála“ je i za obsah i za formu. Iba zdanlivo ide o prozodický problém: teoretický dodatok k prekladu je zaujímavý skôr ako dokument o domácej terminológii, ale predsa je dôležitý aj ako svedectvo o premýšľaní nad novými prozodickými možnosťami. Ide o pocit potrebnosti narušiť barokový sylabický kánon.

Pro Memoria, ako aj celkové ladenie Starých novín napovedá, že išlo aj o iné problémy než literárnoteoretické. Sú to problémy dobové. Staré noviny (okruh prispievateľov) vedome sledovali poslanie vzdelávať slovenské stredné vrstvy v najrôznejších vedných disciplínach i v hospodárení a oboznamovať ich s modernými osvietenorskými myšlienkami. Z každej stránky – i prozodickej – je pre ne charakteristický veršovaný dôvetok Jána Hrdličku k jeho článku *O časích osvícených*:

Časy osvícené ach! kam se poděli,
Které ještě nikdy pod sluncém nebyli.
A jestliže byli, prv než pominúli,
Skrz noční mrákoty pověry zhyňúli!

⁹ *Staré noviny literárního umění – Spolusebrání*, 1785, s. 40.

¹⁰ Ref. 9, s. 41.

O! ať jsme jen všichni Andělé svatosti
 Přátelé křesťanské lásky a svornosti,
 Krista a Jozefové snášenlivosti,
 Víry a naděje budoucí věčnosti.
 Milování pravdy a spravedlnosti
 Čistoty života, středmosti, mírnosti,
 Vyšší aneb nižší poddaní vrchnosti
 Pokory a všeliké poníženosti;
 O! ať jsme jen, pravím, jedné každé ctnosti
 Přátelé pravdiví, a všeliké zlosti
 Nepřátele: pýchy, nevěry, marnosti
 Nemilosrdenství a neupřímnosti
 Tak i nynějšího století temnosti
 Podle osvěcených všech mužů žádosti
 Skrže to budeme osvěcovat dosti.¹¹

Teda ide o veršovaný „občiansko-morálny kódex“ slovenského osvietenstva v barokovom dvanásťslabičníku. Kódex veľmi umiernený v porovnaní s Bajzovými epigramami, ktoré rozhodne nevyzývajú k „poddanosti“. Z prozodického aspektu je zaujímavý aj prvý zväzok Bajzovho románu, do ktorého autor vsunul viaceré epigramy zo zakázaných *Rozličných veršov*, ale i nové verše s časomerným pôdorysom a sylabické s obkročným rýmom¹² (vykazujúce trochejské stopové usporiadanie, avšak pravdepodobnejšie ide o náhodné, necielené zoskupenia).

* * *

V súvislosti s Bajzovými časomernými iniciatívami treba upozorniť na rozdielnosť cesty prozodického smerovania u katolíckych a evanjelických autorov, ktorú taktiež zapríčinili dobovo-kultúrne zmeny: „katolícka“ poézia začína inklinovať k časomiere (na „latinácky“ spôsob), „evanjelická“ k sylabotonizmu po vzore nemeckej poézie a českej podľa Dobrovského pravidiel. Podstatná časť slovenskej evanjelickej inteligencie buď priamo študovala v nemeckom prostredí, alebo mala s nemeckou knižnou produkciou úzky kontakt prostredníctvom knižníc a udržiavala bezprostredné styky s českou literatúrou, s ktorou ju viazal i literárny jazyk.¹³

¹¹ Ref. 9, s. 313 – 314.

¹² Použitie obkročného rýmu a predchádzajúce upozornenie na intencionálne rozdiely v počte slabík jednotlivých veršov napovedá, že hodnotenie Bajzu M. Bakošom ako pokračovateľa v tradícii barokového sylabizmu nezodpovedá Bajzovým zámerom. In: BAKOŠ, M.: Prozodické spory bernolákovcov s J. I. Bajzom. In: *Slovenská literatúra*, roč. 4, 1957, č. 2, s. 159 – 172.

¹³ Na tieto okolnosti v súvislosti s prozodickými problémami poukázal i BRTÁŇ, R.: Na margo otázok veršovej techniky v Ambrosiových Annáloch z roku 1793. In: *Slovenská literatúra*, roč. 17, 1970, č. 4, s. 399 – 411.

Katolícka inteligencia (rovnako väčšinou teologického zamerania) študovala buď vo Viedni (Bajza, spočiatku Bernolák) alebo priamo v domácom prostredí (Bratislava, Trnava) a bola kultúrne odchovaná predovšetkým na latinskej (klasickej) literatúre.

Aj v problematike literárneho jazyka, ktorá sa v období osvietenstva – zvýšeného záujmu o národnú históriu – stane jednou z určujúcich aj v prozodických otázkach, sa odzrkadľuje konfesiónalna vzdelanecká orientácia: pre katolícku inteligenciu sa v čase postupného nahradzovania latinčiny v občianskom živote stáva potreba domáceho jazyka ako jazyka literárneho nevyhnutnosťou. Evanjelická inteligencia necítila túto nevyhnutnosť pre bežnú zrozumiteľnosť češtiny (a napriek pôvodnej norme *Kralickej biblie* navyše poznateľne slovakizovanej) medzi ľuďom, odchovaným už od 16. storočia na češtine ako liturgickom jazyku. Iba pribúdanie slovakizmov v literárnych textoch svedčí o pôsobení domáceho prostredia, ale podstatu a štruktúru literárneho jazyka nenarušujú.

So spoločným literárnym jazykom evanjelických vzdelancov súvisí aj vzájomnosť s otázkami prozodickými. Vývin v slovenskej poézii z produkcie týchto autorov je vzájomne prepojený s vývinom poézie českej a s jej literárnoteoretickými východiskami. A ak sa neskôr objaví prozodická podobnosť v poézii slovenských katolíckych a evanjelických literátov, bude vyvierať predsa len z dvoch rozdielnych koncepcií, nepôjde o úplnú zhodu.

Rudo Brtáň v štúdiu *Na margo Otázok veršovej techniky* v Ambrosiových Annáloch z roku 1793 píše: „... po Doležalovi (roz. Pavlovi) písali časomerné verše (rytmometrické a čistometrické, t. j. časomerné rýmované a nerýmované) Štefan Leška a jeho vrstovníci Ján Molnár, Ján Šimkovic, hojne Juraj Furdík, Pavel Tešlák, ktorí pokračovali v tradícii Samuela Hruškovica a Pavla Doležala. Táto časomerná tradícia zachvátila aj Jozefa Ignáca Bajzu (u bernolákovcov) v rokoch 1782 – 1794.“¹⁴

Touto líniou časomernej tradície Bajza zachvátený nebol. Vedome išlo o prvolectvo vo vytváraní časomerných prozodických pravidiel pre **slovenský** literárny jazyk. Možno povedať, že mu išlo o polozenie základov pre novú literárnu tradíciu. Ako sme už poukázali, aj Bajzove pramene boli iné, než o doležalovské pravidlá z jeho slovensko-českej gramatiky, ale o aplikáciu priamych klasických zásad rímskej poézie bez sprostredkujúcich činiteľov. Lenže o niekoľko rokov predbehol čas – bez presne kodifikovaného jazykového materiálu nemal šancu v časomernej prozodickej tvorbe na úspech.¹⁵

Pravidlá, ktoré určovali charakter tradície časomieri v českom literárnom jazyku od Vavrinca Benediktího Nedožerského cez J. A. Komenského, Daniela Krmana ml. po Pavla Doležala, boli určované poslaním poézie – verbálne naplňovať melódiu duchovných (chrámových, náboženských) piesní. J. A. Komenský, ktorého preklad Catonových distichov prevzal do svojej gramatiky aj P. Doležal, o časomernej prozódii – metre – hovorí v *Předmluve* amsterdamského *Kancionála* (1659): „Poněvadž jazyk náš český za zvláštní ozdabu (nad Poláky, Němce, Francouze a všecky nynější v Evropě jazyky) toto míti můž, že métrum užívati můžeme jako Latiníci a Řekové, dlouhé syllaby k dlouhým notám

¹⁴ Ref. 13, s. 404.

¹⁵ Preto sa v Bajzových *Rozličných veršoch* ťažko určuje, ktoré možno považovať za rytmometrické – je to možné až po aplikácii jeho prozodických pravidiel.

dávajíc, krátké k krátkým, aby jak řeč vypovídá mluvením, tak se i zpíváním vypovídala.“¹⁶ Tento „tón“ v podstate určili Nedožerského *Žalmy* a Komenský celú svoju teoretickú úvahu o rytme a rýme viaže na spev, pieseň.

Teda impulzom literárnoteoretických úvah o metre bolo umelecké povznesenie duchovnej, chrámovej piesne určenej pre široký okruh veriacich bez rozdielu sociálneho postavenia, s rozmerom umeleckým i sociálnym. Časomerné chrámovej piesne skladal i Daniel Krman ml. (ktorý sa vo svojej gramatike taktiež zaoberal týmto problémom), Matej Augustíni, Samuel Čerňanský st.,¹⁷ teda autori v historickom slede až po nástup osvietenstva.

Lenže širokými ľudovými vrstvami v chrámoch väčšmi „hýbali“ zvučné rýmy (podvedomá domáca tradícia ľudovej piesne) než, hoci najdokonalejšia, časomiera, a tak začiatkom osvietenstva v osemdesiatych rokoch 18. storočia pre slovenských evanjelických vzdelancov spočívalo jadro prozodického problému najmä v tom, či písať sylabické verše, či časomerné a zároveň aj rýmované, lenže to bola príliš náročná úloha.

Práve žáner chrámovej piesne a prozodická otázka s ňou spojená vyvolala aj polemiku na stránkach Ambrosiových Análov. Jej predmetom boli preklady Samuela Čerňanského ml. z Gellertových duchovných piesní – *Náboženské písne...* (1787). V kritike anonymného recenzenta (Rudo Brtáň dokazuje autorstvo Štefana Lešku) zohráva práve tento žáner dôležitú úlohu. Metrický pôdorys Gellertových textov je zväčša jambický, čomu bola prispôsobená i melódia. Pri preklade sa však jambické verše nahradzovali sylabickými s tendenciou trochejsko-daktylskou. Takže išlo o nesúlad medzi originálnou melódiou a iným rytmom než bol pre ňu adekvátny.

Básnici spomedzi slovenskej evanjelickej inteligencie začínajú od osemdesiatych rokov 18. storočia vedome upúšťať od časomier v prospech sylabickej – no čoraz väčšmi sylabotonickej prozódie práve pod vplyvom nemeckej a českej poézie. Podľa Brtáňových zistení v citovanej štúdii Štefan Leška písal okolo roku 1780 časomerné i sylabické básne (duchovné i svetské), ale počas svojho pobytu v Čechách, keď sa zoznámil s Dobrovským a jeho novými prozodickými (sylabotonickými) tendenciami, stal sa, bez ohľadu na rozdielnu konfesijnú príslušnosť, ich stúpencom.

Škoda, že je podnes neznestné Leškovo Krátké naučení pro zpěvořečníky, ktoré avizoval redaktorovi Análov Samuelovi Ambrosiovi, síce až roku 1794, ale iste bolo vytvorené skôr, a ak by aj išlo o celkom „čerstvé“ dielo, na celkovom trende sa tým nič nemení. Opodstatnene totiž možno predpokladať, že Krátké naučení pro zpěvořečníky bolo v slovenskom kultúrnom prostredí akousi prvou teoretickou príručkou o tonickej prozódii, súdiac podľa „praktického“ uplatnenia v Novej knihe zpěvů křesťanských, v ktorej je väčšina jeho vlastných pôvodných piesní (resp. preložených z diela Ch. F. Gellerta) a vznikla približne v rovnakom čase – pred rokom 1794. A vo svojom Ohlášení – z roku 1797 – píše, že svoje verše bude „podle nové české Prozodie pana Dobrovského skládati“. (V tom čase, keď sa rozhodol písať „presne prízvuchné piesne“, už poslal do Puchmajerovho Almanachu svojich 12 epigramov – publikované i s básňou jeho manželky Re-

¹⁶ Ref. 13, s. 401.

¹⁷ Ref. 13, s. 404.

beky Výstraha před svůdci všem pannám roku 1798 – v sylabotonické prozódii – so zreteľnou trochejskou prevahou.)

* * *

Úvaha anonymného autora *Pro Memoria* v Starých novinách vlastne zaznamenáva prechodný proces rozkolísanosti od časomiere k tonickej prozódii, teda v porovnaní s J. I. Bajzom sú východiská rozdielne: Bajza zatiaľ bez teoretického zdôvodňovania smeroval od sylabizmu k časomiere.

V kultúrno-literárnom vývine katolíckej časti inteligencie malo inklinovanie k časomiere svoje špecifické pohnútky, bolo podmienené osobitými faktormi. Vedomé slovenčenie nútilo tvorivých vzdelancov zamýšľať sa nad literárnoteoretickými otázkami z nového zorného uhla – no zároveň – či predovšetkým – hľadať adekvátnu formu ich aplikácie vzhľadom na cieľ literárnej tvorby.

Tento cieľ bol jednoznačne národný v osvietenských intenciách, taký, ako ho naznačil J. I. Bajza v závere Predmlúvy k svojmu románu: „Veľmi rád by som bol, keby moje skromné úsilie pomohlo otvoriť oči bystrejším a vzdelanejším, že by im záležalo na zachovaní materinského jazyka, ktorý je doposiaľ medzi ostatnými jazykmi posledný a trpí nie pre svoju, lež pre našu vinu...“ A zároveň Bajza aj sformuloval poslanie literatúry pri tomto „zachovaní materinského jazyka“: „Isteže, na udržanie, rozšírenie a zošľachtenie jazyka niet úspešnejšieho prostriedku nad pero.“¹⁸

Ale v tejto súvislosti (i v súvislosti s Bajzovými epigramami pokiaľ ide o roztrieštenosť jazyka v jednotlivých nárečiach) treba si opäť povšimnúť z nového zorného uhla častokrát citovanú výzvu, ktorá sa objavila 20. septembra 1786 v Prešpúrských novinách. Anonymný čitateľ žiada: „... len píšete po slovenski, jako mi okolo Presspurka, okolo Skalici, alebo okolo Trnavi rosprávame“; dôležitý je však aj ďalší komentár, necitované pokračovanie výzvy, obsahovo takmer na nerozoznanie od Bajzovho nazerania, v ktorom sa objavuje aj motív vedomia potreby svojbytnej národnej kultúry: „... mi Slovaci, v Uherskej krajini, v každej Stolicy inačs hovorime, vravime, mluvíme, rozprávame (pravda je, y inačs píšeme, ako tu vidíme) ale po Česki, ani po Morávski nikde, povedal mi jeden statečnsi člověk, že jeho mrzí čsítat vaše Novini, lebo su není ani slovenski, ani česki ani Moravski písané.“¹⁹

Zameranie i pravopis príspevku prezrádza katolíckeho vzdelanca – a presne zodpovedá stavu pred bernolákovskou kodifikáciou – jazykovému aj ideovému. Mohlo aj nemuselo ísť o študenta Generálneho seminára v rámci diskusie o literárnom jazyku, ako sa uvádza v literárnohistorických prácach pri hodnotení Prešpúrských novín (M. Pišút). O diskusiu však zrejme nešlo, lebo iné príspevky tohto druhu už publikované neboli, iba redakčná odpoveď na tento kritický ohlas.

Ak by sme rovnako hypoteticky označili za autora tejto „domáci pověsti“ (článok bol publikovaný v rubrike *Domáci pověsti*) J. I. Bajzua, nič by túto domnienku jedno-

¹⁸ Ref. 4, s. 227.

¹⁹ *Prešpúrské noviny – Domáci i venkovní pověsti*, roč. 4, 1786, č. 6, s. 605 – 609.

značne nevyvracalo, ale ju ani nič jednoznačne nepotvrzuje. Pre niektorého z okruhu študentov seminára hovorí miesto – Bratislava – s vtedajším rušným pohybom a diskusiami o jazykových otázkach (rok pred bernolákovskou kodifikáciou) a vzájomné sledovanie (alebo priamo spolupráca) činnosti v oboch konfesijných kultúrnych centrách, v prospech Bajzu hovorí taktiež vzájomná sledovanosť. Zreteľné sympatie redakčného okruhu Prešpúrských novín k Bajzovmu dielu²⁰ napovedajú, že asi ani Bajza neprejavoval k novinám nepriateľský postoj. Prešpúrske noviny sú celkove dokladom vzájomnej tolerancie a sympatií pri práci v kultúrnej oblasti.

Text príspevku zostáva iba dokladom ideového trendu slovenskej katolíckej inteligencie. Charakteristická je aj odpoveď redakcie (evanjelickí vzdelanci, azda vtedajší redaktor J. Vyskydský): „Len píšete po slovenski – jako že, prosím, jináče píšeme: že tak jako trpáci a krekáci po sedlácky nepíšeme, to nám žádný čistou slovenčinu milující, až dosavád od třích roků (od začiatku vydávania novín roku 1783 – E. F.) za zlé neměl. My píšeme čisto slovensky, na způsob Biblí, podlé Písma; a jak novináři, někdy svobodněji, ale však předce srozumitelně.“²¹

Teda „biblickú“ normu redaktori príliš striktné nedodržiavali, svoju literárnu češtinu so slovakizujúcimi prvkami („někdy svobodněji“) považujú redaktori za „čistú slovenčinu“ (už nejde o prejav barokového slavizmu): slovakizačný trend na vedomom národnom podklade však vzhľadom na vlastné presvedčenie v jazyku absentuje a rovnako aj inklinovanie k novému prozodickému systému.

Prešpúrske noviny, rovnako ako Staré noviny literárneho umění, neboli literárnymi novinami, hoci sa v oboch sporadicky objavovali aj veršované útvary – takmer všetky v dvanásťslabičniku so združeným rýmom. Typickou ukážkou je 16-veršová báseň Ondreja Plachého, redaktora Starých novín, v Prešpúrských novinách roku 1785 (teda keď začali Staré noviny vychádzať).²² Ide o príležitostnú poéziu s didaktickými, nie umeleckými cieľmi a v roku 1786 sa už objavujú iba verše nemecké.

Treba sa však ešte raz zmieniť o príspevku anonymného autora zo 66. čísla Prešpúrských novín z roku 1786, v ktorom okrem potreby „písať po slovensky“ ďalej uvádza: „... netreba tu (v Prešpúrských novinách – E. F.) vřhledavat teho, kereho jakživ nebilo slovenskeho Cicerona stilus“ – teda dovoľávanie sa, či vlastne poukázanie na absenciu klasického štýlu, na rozdiel od literárnej „evanjelickej“ produkcie orientovanej na nemecké, resp. na české zdroje.

²⁰ 30. júna 1787 v poslednom čísle Prešpúrských novín sa objavila v rubrike Domáci pověsti veľmi priaznivá recenzia Bajzovho diela Právo o živění farárův (v recenzii: Právo farářů) i s pripomenutím: „Její výborně učený původce vydal již i jiné slovenské knihy, mezi jinými i jeden román pod titulem René mládence skusenosti etc. O kteréžto knížce i v těchto novinách jednou, i v onehdá vyšlé Disertácii o literách slovenských zminka se učinila.“ Vzájomná kultúrna zmlierlivosť sa prejavuje i v závere recenzie: „Komu v ní se kde slovečina libiti nebude: nech si ji napraví.“ In: *Prešpúrske noviny*, roč. 5, 1787, č. 51, s. 302 – 303, v skutočnosti však 402 – 403. Od strany 200 je chyba v označovaní.

²¹ Ref. 20, datované 22. septembra 1786.

²² Ref. 20, 1785, č. 50. Báseň je dedikovaná Myjavčanovi Jánovi Michalcovi pri uvedení za kňaza v Turanoch.

Avšak vzájomné ideové sympatie sú zreteľné. Keď redakcia Prešpurských novín oznamuje predplatiteľom zaslanie bernolákovskej Dizertácie, pripája dodatok: „Dvojctihodným páňm autorũm řečené knížky noviny odpoly mrtvé zde veřejně děkují za ten jim velkomyslně udělený dar, a, což i právem zasluhují, jich velice chválí, již proto, že se o svou řeč, třebas jen svým vlastním nákladem, tak zmužile a skutečně zajímají! Poněvadž tak pěkně začínají, nechže v svém chvalitebném předsevzetí nepřestanou, ale vždy dále a dále pokračují, a tak zahanbí těch Slovákũ v Uhřích, kteří jinakš, než jejich jest, Slovenčinu věřšmi schvalují, nežli ji skutkem fedrují a o ni se zajímají.“²³

* * *

Ale svedectvom toho, že sa autori *Dizertácie* o svoju reč naozaj „zmužile a skutečně zajímají“, bolo aj úsilie dokumentovať tento záujem taktiež v oblasti prozódie. Hoci Bernolák vychádzal pri stanovení pravidiel časomernej prozódie pre kodifikovanú slovenčinu predovšetkým z Doležalovej *Gramatiky slovensko-českej* (1746), a teda aj z predchádzajúcich zdrojov, o ktoré sa Doležal opieral, predsa len ide o dôležitý rozdiel, ktorý zblízuje Bernoláka s Bajzom. Východiskom nie je žáner duchovnej piesne – rešpektovanie pravidiel spevu, ale priamo klasické pravidlá grécko-rímskej časomiery, aplikované na slovenský jazykový materiál.

Jednoznačne možno povedať, že inklinovanie k časomernej prozódii vo vedome slovenskej aplikácii od počiatkov sledovalo výsostne ideový cieľ: „vznešenou“, klasickou prozódiiou poukázať na vznešenosť domáceho jazyka. Ponúka sa paralela s dávnym kultivovaním slovienčiny zásluhou Konštantína a Metoda, jej povýšením na úroveň gréckeho a latinského jazyka liturgicky. V čase nástupu osvietenstva opäť ide o kultivovanie domáceho jazyka a o úsilie povýšiť ho na úroveň gréckej a latinskej kultúry prozodicky. Napokon – bernolákovské vystúpenie bolo vedome v znamení cyrilo-metodskej tradície.

V podstate išlo už iba o záväznú určenie presnej normy dlhých a krátkych slabík, ale to Bernolák urobí až svojím *Slovárom*. Zatiaľ *Dizertáciou* (1787) a *Gramatikou slovenskou* (1790) boli stanovené iba všeobecné jazykové normy.

Isteže, nemožno strácať zo zreteľa ani pôsobenie liturgického jazyka. Ak berieme do úvahy, že na katolíckej i evanjelickej strane ide predovšetkým o kňazov ako literárnych tvorcov, treba zdôrazniť aj skutočnosť, že katolíckym liturgickým jazykom bola latinčina a evanjelickým čeština, čím sa teda zároveň pociťovali v príslušných konfesiách ako „vznešené“ a tým aj určujúce. Takže u katolíckych vzdelancov bola latinčina (aj vzhľadom na klasickú prozódiiu) dvojnásobne „vznešená“. Aj keď hneď od začiatkov prvé pokusy o aplikáciu časomiery v slovenskom literárnom jazyku boli svetského charakteru, nie duchovného, išlo o ich určenie najmä osobám duchovným. Napokon aj Bernolák ako základné pravidlo svojej kodifikácie vzal „výslovnosť vzdelaných a učných ľudí“, ktorými boli zväčša kňazi.

S inklináciou k antickým prameňom časomiery (podľa „latinákov“) súvisí aj preberanie žánrov. Ak sa Bajzove časomerné pokusy z *Rozličných veršov* ešte nepokladajú za

²³ Ref. 20, 1787, č. 49.

plnohodnotné, za prvú slovenskú (publikovanú) časomernú báseň sa pokladá *Visokej školi v zámku prešporském postavenéj od svého rid'itele a laskavého otca Ondreja Szabó lúčení* (vytlačená u J. M. Landerera v januári 1788). Tento 56-veršový artefakt pochádza od neznámeho autora (autorstvo sa pripisuje Vojtechovi Šimkovi, ktorý však mal úzke kontakty s J. I. Bajzom).²⁴

Už aj vzhľadom na určenie má báseň formu žalospevu; znaky elegického disticha sú badateľné:

Jestli žalost někoho veliká obklíčila srdce,
Mňa vácej trápit môže zajiste bolest.
Ozdobená bola som veliká škola krásními venci,
Po zemi včil smutné vláčiti rúcho mosím...

Hoci elegické distichon väčšmi naznačuje forma a obsah básne než šesť a päťstopový veršový pôdorys, pokus o časomernú organizáciu verša je nepopierateľný.

Pri nepresnostiach a nedôslednostiach určovania slabík dlhých polohou a bez pevnej normy dlhých slabík bolo vlastne veľkou odvahou pustiť sa do časomernej prozódie: veľké ťažkosti pri jej aplikácii možno odôvodniť iba ešte väčším nadšením. A polemika medzi bernolákovcami a Bajzom o prozódii bola nielen vnútornou záležitosťou „katolíckeho“ smerovania v básnictve, ale aj zápasom o hľadanie najkvalitnejšej formy a optimálnej normy pre skutočnú „vznešenosť“ slovenskej poézie, korešpondujúcu s „veľkosťou“ čias otvárajúcich priestor aj inteligencii nešľachtického pôvodu (cieľ bol prispieť k „okráseňu milej našej reči“ a že išlo vedome o národné ciele, dostatok indícií nachádzame v bernolákovských polemikách, najmä v spise – už i v jeho názve – *Nečo o Epigramatách anebožto málorádkoch Jozefa Ignáca Bajzi, dolnodubovského pána farára, opravdivím Slovákom k uvažováňu predložené* – 1794).

Z aspektu prozódie je známe, že Bernolák v spise *Nečo o epigramatách...* berie do úvahy iba Bajzove časomerné verše (teda „zvuko-mírné z jeho *Slovenských dvojnásobných epigramát*), sylabické vybavil iba šiestimi riadkami – jeho „rytmy“ označuje za „sedlácké veršovnictvo“ s poukázaním, že „žádná tak sprostá devka, žádnen tak sprostí šuhaj není, kerí bi v nich zložených pesniček prednesť v stave nebol“.²⁵ V časomerných epigramoch síce nachádza „vtip“ – dômyselnosť, „ale ne slovenčini čirěj a vislovnosti dobrěj“.

* * *

Hoci v ranom období slovenskej časomernej prozódie bol najproduktívnejším autorom Vojtech Adalbert Šimko, ktorého Fándly už v roku 1790 označil za „Apolóna slovenského rodu“ (*Slavae gentis Apollo*) s pripojenou výzvou – „První veršovník, zdrav bud', píš verše slovenské“,²⁶ cesta k vrcholu slovenskej „katolíckej“ časomernej prozódie

²⁴ TURČÁNY, V.: Ján Hollý ako teoretik verša. In: *Romboid*, roč. 22, 1987, č. 7, s. 50 – 59.

²⁵ Texty citujem podľa: *Bernolákovské polemiky* – editor I. Kotvan. Bratislava, 1966, s. 322 – 323.

²⁶ Ref. 25, s. 95.

v diele Jána Hollého viedla cez Bernoláka a Fándlyho – Fándlyho však väčšmi ako podnecovateľa k tvoreniu v slovenčine než básnika, ako naznačuje obsah polemiky v diele Márie Vyvíjalovej *Mladý Ján Hollý* (Bratislava: 1975) – s Hollého hexametrami určitými Fándlymu:

Debora! sice radiš mne spívaťi verše slovenské,
Proč ale mñe žádné ukázati pravidlo nechteš,
Po kerém bich kráčal – proč sám teš nedobre spíváš...

A tak si skutočné prozodické pravidlá pre slovenskú časomieru určí Hollý až sám, hoci rozhodne nemožno poprieť ani kvalitu Bernolákových časomerných veršov zo spisov *Nečo o epigramatých a Ešče nečo*.

Spoločná zhoda však zostáva: vytrvalé úsilie o uvedenie „vznešenej“ časomieri do vznikajúcej vedomo slovenskej literatúry v domácom jazyku je podmienené spoločenským pozadím – nadšením nad možnosťami a otváraním nových perspektív predchádzajúcich domácich tradícií v slovenskom národnom vývine.

* * *

V línii básnickej produkcie evanjelických vzdelancov prerastal vývinový proces z osemdesiatych a deväťdesiatych rokov 18. storočia aj do začiatku storočia devätnásteho. Úplný odklon od časomieri v prospech sylabotonickej prozódie podľa Dobrovského pravidiel dosiahol takmer čistú formu v básnickej produkcii Juraja Palkoviča.

(V produkcii evanjelických autorov nemožno nespomenúť rozsiahlu básnickú skladbu *Pamětná celému světu Tragedia* Augustína Doležala z roku 1791. Lenže z hľadiska prozodického vývinu neprináša nové impulzy. Pokusy hľadať v nej tonickú stopovú štruktúru – o čo sa pokúšal J. B. Čapek – sú neopodstatnené, v sylabickom dvanaásťslabičnicku sa často objavujú, nielen u Doležala, neintencionálne náznaky trochejských stôp. Ani ďalší literáti – básnici z okruhu blízkeho A. Doležalovi v období nástupu osvietenstva²⁷ taktiež do prozodického vývinu ničím novým nezasiahli.)

Keď Juraj Palkovič vydal roku 1801 vo Vacove u A. Gottlíba básnickú zbierku *Muza ze slovenských hor*, už v Predmluve naznačil, že hoci evanjelickí autori považovali svoje literárne diela za súčasť česko-slovenskej literatúry, uvedomovali si aj osobitosti vlastnej domácej kultúry, zasahujúce čiastočne do jazyka, no prozodicky sa prizerali nielen Dobrovského pravidlám, ale nazerali priamo aj do žriedla tonickej prozódie – nemeckého. Palkovič v Predmluve píše priamo: „Že sem místem samým Slovákům vlastních slov a způsobu mluvení užíval (což se však předce zřídka stalo), to mi, jakožto Slovákovi, Čechové doufám laskavě prohlédnou. Sic sem se jistě prostřední cestou jíti, a jak Čechům, tak i Slovákům dosti učiniti snažil rovně i od pravidel prozodie, které důmyslnost pana J. Dobrovského vynalezla, jen na máličko místech sem se uchýlil.“ A ďalej naznačuje: „O pravosti některých z nich (roz. pravidel – E. F.), jenž hlavní nejsou

²⁷ Ide napríklad o autorov: P. Šramko, M. Semian, J. Chrastina, S. Čerňanský ml.

a jichž i počet skrovnický jest, snad pochybovati sluší. Takby se v cizích slovích, a zvláště vlastních jménech (jakž se tu u Němců děje), původní sylab přízvuk snad zadržeti mohl, což sem se já v přeložení prvního zpěvu Iliady učiniti pokusil, kdež se i nestydím vyznati, žeť sem některé místa tak přeložil do slovenčiny, jako J. G. Bos do němčiny.“

Palkovič nadväzuje aj na predchádzajúcu tradíciu „evanjelickej“ poézie – pieseň, hudobnosť ako hlavné poslanie – aj keď už nie v službách chrámovej piesne: „Melodie, nímž sem se zvláště milovníkům muziky zavděčiti chtěl, nemohly pro jisté překážky s tímto svazečkem vydání býti. Jestliže se zpěv mé Muzy učeným mužům a krajanům mým obojím, Čechům i Slovákům, jejichžto veselý a čilý duch jistě k uměním a kunštům svobodným způsoben jest, zalíbí, tak se ona ještě slyšeti dá...“ (*Předmlúva*).

Zbierka je určená vzdelancom v českom a slovenskom kultúrnom prostredí a jej prozodický charakter odráža celý diapazón vtedajších literárnoteoretických problémov spojených s výmenou veršových systémov. V *Muze ze slovenských hor* nájdeme básne – ponášky na ľudovú pieseň bez organizovanej štruktúry verša, ale celkove zbierka má sylabotonický charakter Dobrovského pravidiel. Prevláda trochejská organizácia verša (s daktylskou stopou pri nepárnom počte slabík na konci) – z celkového počtu 19 básní v dvanástich, ale objavuje sa už i jambický pôdorys – v básňach *Oda na horu Syneć* a *Denná prosba Venuši*.

Palkovič si zrejme uvedomoval, že óda je „vznešenejši“ žáner a vyžaduje si primerané prozodické vyjadrenie: riešil ho buď jambom (*Oda na horu Syneć*) alebo sápfickou strofou, ale rýmovanou (a,a,b,b) a prízvučnou (striedanie trochejských a daktylských stôp – *Oda na mladost*). Vo vlastnej tvorbe časomieru neaplikuje,²⁸ ani pri preklade z antickej literatúry: pre prvý spev z *Iliady* použil síce hexameter, ale prízvučný (podľa nemeckého vzoru).²⁹ Napriek tomu však Palkovičova zbierka je prvým „antikizujúcim“ závanom v slovenskej poézii evanjelických autorov na rozhraní 18. a 19. storočia (antickou sápfickou strofou, prekladom antickeho diela) a hoci časomieru (u iných) neodmietal, sám ju nepropagoval.³⁰

Aj napriek osobnej rivalite medzi Jurajom Palkovičom a Bohuslavom Tablicom z prozodického aspektu je poézia oboch autorov podobná. Aj Tablic vo svojich štyroch zväzkoch *Poezyj* výrazne uprednostňoval sylabotonickú prozódii – najmä, ako Palkovič, trochejskú stopu. V tom čase nezvyčajný rozmer, desaťslabičný jamb, má iba skladba *Slavia věncem zdobená* (IV., 1812). Celkove badať tendenciu aplikovať jamb pri „vznešenejších“ témach, daktyl sa stále ešte objavuje iba ako záverečná stopa v nepárnoslabičnom trochejskom verši. A rovnako ako u Palkoviča, ak sa objavuje hexameter (*Život po časné smrti*, I., 1806), ide o hexameter prízvučný. (*Umění básniřské*, časomerné zveršovanie poetiky N. Boileaua *L'art poétique*, vyšlo až roku 1832, teda až po Šafárikových a Palackého *Počátkoch českého básnictví obzvláště prozodie*.)³¹ Slovenskú umeleckú

²⁸ Palkovič však Týždenník pre časomieru neuzatváral, ako dosvedčuje publikovanie Hollého prekladu úryvkov z Aeneidy.

²⁹ V nemeckej poézii presadzoval aplikáciu prízvučnej prozódie v antickej formách F. G. Klopstock (1724 – 1803).

³⁰ Je známou skutočnosťou, že Palkovičova nechť prednášať teóriu časomieru v Ústave vyvolala vzbury študentov proti nemu.

³¹ *Počátkové českého básnictví obzvláště prozodie*. Bratislava – Praha, 1818.

poéziu však obohatil žánrovo – bájkami a baladami, hoci balady majú blízko k jarmočným piesňam.

* * *

Z hľadiska dobových zvrátov v slovenskej poézii autorov oboch konfesii od nástupu osvietenstva až po skončenie napoleonských vojen badať úsilie vysloviť nový životný pocit „plebejského“ vzdelanca v prvých výraznejších trhlinách feudálneho stavovského systému,³² ale i napätie z nedoriešenia týchto spoločenských zmien a z neistých čias pred napoleonskými vojnami i počas nich. Prozodicky sa táto neurčitá sociosféra prejavila po sľubnom nástupe časomieri („katolícki“ autori) a sylabotonizmu („evanjelickí“ autori) stagnáciou, až krízou veršového systému. Oživenie prinesie až obdobie slovanského vlastenectva po porážke Napoleona v Rusku (1812) – v prospech časomieri.

* * *

Ešte v poslednej fáze stagnácie sa objavila básnická zbierka mladého P. J. Šafárika *Tatranská múza s lírou slovanskou* (1814). Juraj Palkovič nepochybne Šafárika ovplyvnil už pri výbere názvu zbierky svojou *Muzou ze slovenských hor* a Palkovič sa tým nepriamo hrdí v recenzii na stránkach svojho Týdenníka: „Tato Tatranská Múza, jejíž zjevení památne jest, a s kterouž Múza s slovenských hor s slovenskou srdečností vítá, zapívejž a zahrejž na svou slovenskou líru...“³³ V Šafárikovej zbierke navyše pribudlo slovanské vlastenectvo po Napoleonovej porážke, ale v samotných básňach zbierky ešte zreteľný výraz nenašlo.³⁴

Palkovičovo nadšenie však pramenilo i z faktu, že vzhľadom na hľadanie nových foriem a možností v tomto období preskupujúcich sa hodnôt bolo vydanie samostatnej zbierky i v slovenskej i českej literatúre zriedkavé a odvážne.

Pozornosť si zaslúži už čelná – a programová – báseň zbierky *Zdání Slavomilovo*, vytvorená prízvučným hexametrom. V tejto 240-veršovej básni sa prejavuje vážna kríza poézie na prelome storočí. Báseň je ešte inventárom poplatná rokokovej poézii tablicovského typu (Apolón, múzy), nové je však zvýraznenie básnického subjektu – a cezeň vyslovenie nespokojnosti so stavom poézie na začiatku 19. storočia. Ide vlastne o psychologicko-filozofickú rozpravu s antickou vsuvkou a prírodným rámcovaním. (Keď Šafárik píše, že mu „Helikon a múzy opanovali hrud“, bola to pravda, lebo ešte prv, ako vydal celú básnickú zbierku, vyšla mu tlačou aj latinská báseň *Ode Festiva*³⁵ s časomerným pôdorysom, v 15 alkajských strofách.)

³² Ide predovšetkým o zrušenie nevoľníctva roku 1785 aj na slovenskom území v rámci jozefinských reforiem.

³³ *Týdeník*, roč. 4, 1815, č. 40 – 41.

³⁴ Slovanské vlastenectvo sa odzrkadľuje vlastne iba v názvoch jeho básní *Zdání Slavomilovo* a *Slavení slovenských pacholků* – hoci podľa situovania miesta ich pôsobenia je zrejme, že „slovenských“ treba chápať ako „slovenských“. Domnievam sa, že tu nejde o dôsledok barokového slavizmu.

³⁵ Báseň vyšla taktiež v Mayerovej tlačiarňi v Levoči, rok 1814 je udaný chronostichom.

V Šafárikovej básnickej produkcii sa však odzrkadľuje ešte ďalší dobový problém – nielen tematický: napätie medzi pocitom veľkosti, „vznešenosti“ čias a demokratickým cítením. Úsilie zladit' oba pocity v poézii Šafárik vyjadril použitím prízvučného hexametru (*Zdání Slavomilovo, Žarka a Hanka*) i rýmovanej sapfickej strofy (*Ctnost, Na lípu, Potok*), ale aplikoval aj čistú alkajskú slohu (*Láska, Sen, Já a ty, Na umku*), časomerný hexameter použil v preklade III. Theokrytovej selanky. Zreteľnú prevahu však má sylabotonická prozódia.

Okrem klasických strof (alkajskej, sapfickej) Šafárik použil – po Jungmannovom vzore – novú formu v našej literatúre: sonet. V Šafárikovej poézii má osobité postavenie – využíva ho zásadne iba na vyjadrenie najintímnejších posolstiev priateľstva a lásky (*Jiskra božství, Ohled na vlast, Napomenutí, Odchod, Stud, Klam, Siroba, Na rozloučenou V. P.*), čiže tvorí akúsi „zlatú strednú cestu“ medzi „vznešenosťou“ a „jednoduchosťou“, vzhľadom na výber stvárnených tém – zrejme jemu najmilšiu. Úsilie o hľadanie nových možností pre poéziu je evidentné i v prekladoch nemeckých básnikov (Bürger, Schiller) a v baladách bürgerovského typu (*Lel a Lila, Jahody*).

Mladučký Šafárik vo svojej zbierke krízové problémy v poézii naznačil, ale riešenie ešte nenašiel. A hoci na vlastnú básnickú tvorbu rezignoval, jeho pretrvávajúci záujem o poéziu, i keď už väčšmi v teoretickej rovine, výrazne potvrdzujú *Počátkové českého básnictví obzvláště prozodie* – v spoluautorstve s F. Palackým z roku 1818 (keď mal už Ján Hollý v podstate vypracované vlastné prozodické pravidlá, bez ktorých by nemohol pracovať na svojich prekladoch z antickej literatúry).

* * *

Počátkové... sú určené českej kultúrnej verejnosti a reagujú na krízový stav v českej poézii, nadmerné používanie sylabotonickej trochejskej štruktúry verša sa už stalo neúnosným a poeticky retardujúcim. Ale, ako poznamenal v predhovore k ich akademickému vydaniu M. Bakoš – „nie je vylúčené, že pri Šafárikovom bezvýhradnom príklone k časomiere mal význam aj jeho slovenský pôvod – v súvisi so zvukovými vlastnosťami slovenčiny“,³⁶ zrejme išlo už i o tradíciu slovenského kultúrneho prostredia. Kým však klasicizmus na Slovensku („katolícky“) cielene vychádzal z antickej rímskej poézie, Palacký a Šafárik sa opierali o antickú grécku prozódia.

Aj tento rozdiel možno odôvodniť dobou a priestorom: ako sme poukázali, príklon slovenských (katolíckych) tvorcov k rímskemu modelu bol podmienený jednak konfesiónálne, používaním latinčiny ako liturgického jazyka, ale aj národne: dokázať rovnaké danosti domáceho jazyka pre časomieru antickú, ale i možnosti, akými sa prezentovala maďarčina a v tom čase i maďarská poézia – taktiež s orientáciou na rímsky model (išlo o dôkaz kultúrnej úrovne slovenčiny).

Koncepcia *Počátkov*, ktoré boli adresované „Mladým básnikům, Čechům, Moravanům, Slovákům“, predsa len reagovala väčšmi na špecificky české pomery – časomiera

³⁶ BAKOŠ, M.: „Počátkové českého básnictví, obzvláště prozodie“ a ich význam vo vývine českej a slovenskej poézie. In: *Počátkové českého básnictví obzvláště prozodie*. Bratislava, 1961, úvodná štúdia, s. 34.

sa mala stať protiváhou sylabotonického systému taktiež z národného aspektu, pretože Dobrovského teóriu prízvučného verša autori *Počátkov* nazývajú „nemecko-česko-prízvučnou potvorou“, z čoho vyplývajú ďalšie pejoratívne označenia (prízvučná hanba, otrocká poroba...). Zároveň išlo o zvýraznenie slovanského vlastenectva po skončení napoleonských vojen, veď po Viedenskom kongrese roku 1815 malo Rusko v európskej politike významné postavenie (hoci v úlohe „žandára Európy“). Čiže žiadala sa vznešenosť, slávnostný tón, národný pátos – a to umožňovala časomerná prozódia: rovnaký jav ako na Slovensku v osemdesiatych rokoch 18. storočia.

Teda v súvisí s dobovými podmienkami sa odohral proces prechodu od barokového sylabizmu na Slovensku priamo k časomiere (u „katolíckych“ autorov) a v českej (češtínou písanej slovenskej) poézii k prízvučnej prozódii a z nej k časomiere – hoci nedôsledne.

A kým ideológii slovenskej (po slovensky písanej) poézie vyhovovala priebojnosť, ráznosť – až hrdinský pátos rímskej metriky, autori *Počátkov* sa orientovali na melodicnosť gréckej poézie – „Původ její beze vši pochybnosti ve zpěvu čili ve příměření zvuků řeči k hudebnímu taktu hledati se musí.“³⁷ Táto mala zase v Čechách svoju tradíciu (v súvislosti s duchovnou piesňou): „Jako se takt v hudbě a zpěvu ne na ponížení nebo povýšení hlasu, což melodii vlastně jest: tak rytmus ve slovích, rytmickým zákonem směřených, byť i nebylo v nich přízvuku, rytmem býti nepřestává.“³⁸

A keďže Ján Hollý a Ján Kollár sú klasickí reprezentanti klasicizmu, treba pripomenúť, že zároveň reprezentujú aj vrchol dvoch línií, ich časomiera nie je rovnaká.³⁹ Kollár „spieval“ (popri sylabotonike) na „helénsky“ spôsob, Hollý na „latinský“, hoci s vycítením syntézy princípu prozódie klasickej a živej slovenčiny.⁴⁰

S prudko sa meniacimi sociálno-politickými podmienkami v desaťročí pred vypuknutím buržoáznej revolúcie 1848 – 1849 časomiera stráca svoje dobové opodstatnenie a s rastom demokratizujúcich tendencií ustupuje sylabizmu ľudovej piesne a jeho „zušľachteniu“ básnikmi romantizmu. Koncom tridsiatych rokov sa časomiera stáva anachronizmom a dokonca i v Hollého poézii sa iba toleruje kvôli naliehavému ideologickému posolstvu vychádzajúcemu z tradície (silný účinok *Chválospevu na Antoňa Bernoláka*). Ale práve pre neoddeliteľnosť od potrieb svojej doby mala časomiera v slovenskej poézii nezastupiteľnú funkciu.

Štúdia je súčasťou grantového projektu Pedagogickej fakulty Trnavskej univerzity č. 03/04 *Problematica a problémy slovenskej klasicistickej poézie*.

³⁷ Ref. 31, s. 44.

³⁸ Ref. 31, s. 65.

³⁹ Pozri štúdiu – TURČÁNY, V.: Časomiera Jána Kollára. In: *Slovenská literatúra*, roč. 20, 1973, č. 1, s. 5 – 28.

⁴⁰ KRČMÉRY, Š.: *Stopäťdesiat rokov slovenskej literatúry I*. Martin, 1943, s. 77.

SUMMARY

The aim of the study – The Matter of Changes of the Prosodic System in the Period of Enlightenment – is to explain a connection of the poetry with the particular time and space, which occurred in the period of the Baroque syllabic system and a way of looking for a new prosodic system. Social changes made a shift faster towards Classicist's applying of the timekeeping. From this aspect we need to pay more attention to work of J. I. Bajza, especially to his collection of epigrams *Rozličné verše* (Various Verses, 1782). This work proved the first using of the timekeeping in a domestic literary language. Timekeeping was also an inspiration in the historical period characterised by a stronger interest in a national history, national origin and language. Both Bajza and followers of Bernolák, using system of "excellent" timekeeping in their poetry, tried to prove an "excellence" of the language and its possibilities. While a way of prosodic changes led among the Catholic intelligence directly toward usage of the timekeeping, Lutheran authors decided to adopt to German and Czech syllable-tonic system according to the rules of Dobrovský. As a breakthrough we can consider just Šafarik's and Palacký's *Počátkové českého básnictví obzvláště prozodie* (The Beginning of the Czech Poetry, Mainly Versification, 1818). Greek model of the timekeeping became later a foundation for a poetry of Kollár, Latin model became a perfect instrument in the poetry of Ján Holly.